

FEHÉR KATALIN

A Felső Magyar Országai Minerva és a művelődés

I. Ferenc trónra lépése, és az általa meghonosított szigorú cenzúra a 19. század első évtizedeiben lehetetlenné tette a hazai hírlapirodalomnak az európaihoz hasonló fejlődését. Az új, korszerű politikai sajtó kialakulását nemcsak a Habsburg udvar, hanem a feudális magyar rendiség is ellenezte. Ebben az időszakban inkább a folyóirat-irodalom kibontakozására nyílt lehetőség hazánkban, ezért az *Erdélyi Múzeum*, a *Tudományos Gyűjtemény*, a *Felső Magyar Országai Minerva*, illetve az *Élet és Literatúra* váltak a korszak magyar sajtójának jelentős képviselőivé. E folyóiratok nyelvi, irodalmi, kulturális vonatkozásban – de bizonyos fokig a társadalmi-politikai elméletek és a tudományok terén is – a 19. század első évtizedeinek eszméit és törekvéseit közvetítették az olvasókhöz, a polgári nemzetállam kérdéseit tárgyalták a maguk sajátos eszközeivel.

Sajtótörténeti irodalmunk a reformkori folyóiratok közül a *Felső Magyar Országai Minervával* keveset foglalkozott. Az 1942-ben megjelent monográfia¹ szinte kizárólag a lap irodalmi anyagát elemzi, aránytalanul keveset foglalkozik a társadalmi, politikai, tudományos és kulturális kérdéseket tárgyaló írásokkal. Sajtótörténeti kézikönyvünkben, a *Felső Magyar Országai Minerváról* szóló összefoglalás szerzője szerint a folyóirat anyagának zöme „súlyos korszerűtlenségről tanúskodik”. A lap erősen konzervatív, sőt „valóságellenes és retrográd”, amely „összegyűjtötte a hazai művelődés elavult és színvonalatlan törekvéseit”.²

Ez a súlyos kritika azonban nem helytálló. Ha alaposan átvizsgáljuk a folyóirat tíz évfolyamának negyven kötetét, (1833-ban szünetelt a lap) a megállapítással vitába kell szállnunk.

A *Felső Magyar Országai Minerva*, 1825 és 1836 között jelent meg Kassán, Ellingernél, havonta egy füzetben, 1828-ig negyedré, 1829-től nyolcadrét formátumban, 5 ív terjedelemben, Dessewffy József gróf támogatásával. A lap indítását engedélyező, 1824. szeptember 21-én kelt okirat³ feltételül szabta, hogy

¹ A folyóiratról egy hosszabb összefoglaló tanulmány jelen meg: BELEZNAY M. Cecilia: *A Felső-Magyarországi Minerva*. Eger, 1942. 62 l.

² FENYŐ István: *Felső Magyar Országai Minerva*. In: *A magyar sajtó története I.* Szerk. KÓKAY György. Bp. 1979. 337.

³ Az okirat szövegét közli SASHEGYI Oszkár: *A Felső-Magyarországi Minerva történetéhez.* = Magyar Könyvszemle 1941. 376.

a magyar nyelvű lap minden politikai megnyilatkozástól tartózkodjék, és tegyen eleget az előzetes cenzúrázás követelményének. A szerkesztő Dulházy Mihály⁴, Dessewffy „titoknoka és bibliothecarius” volt.

Az 1824. november 15-én kelt előfizetési felhívásban a szerkesztő és a kiadó bölcsességet és mértékletességet, könnyen érthető stílust és sokakat érdeklő tartalmat ígér.

A lap a több mint három évtizeddel korábbi *Orpheust* tekintette mintának, amelyben a szépirodalom és a tudományos anyag még együtt szerepelt. Közben azonban hazánkban is végbement a szépirodalom önállósulása, az enciklopédikus igényű tudományos folyóiratok már csak melléklapjaikban közöltek szépirodalmat. A kassai folyóirat, a reformkorban már valóban korszerűtlenül, együtt közölt tudományos és szépirodalmi anyagot.

Elmondhatjuk, hogy a lap szépirodalmi anyaga meg sem közelíti a vele egy időben megjelenő *Auróra* zsebkönyv, de még a *Tudományos Gyűjtemény* melléklapjai a *Szép-Litartatúrai Ajándék* és még kevésbé a Vörösmarty által szerkesztett *Koszorú* színvonalát. A húszas évek irodalmi tekintélyei, például Kölcsey és Kisfaludy, nem is adtak kéziratokat a lapnak.

A folyóiratban megjelent több mint kétszáz költemény több mit fele szonett és epigramma, amelyek a klasszicizmus hagyományait követik, másik fele alkalmi tárgyú vers, dicsőítő óda⁵, elégia, népdal, ballada, pásztoridill. A folyóirat prózai anyagának mintegy felét a történeti életrajzok, novellák, mondák és regék, valamint vígjátékok tették ki, de helyet kapott benne több útleírás is⁶, amely a korszak kedvelt és jellegzetes műfaja volt.

Az 1820-as évektől kezdve folyóirataink, (így a *Felső Magyar Országi Minerva* is) gyakran foglalkoztak a hazai tudomány és művelődés kérdéseivel, a magyar könyvek, újságok és folyóiratok, általában az olvasás népszerűsítésével, magyar nyelv helyzetével, az iskolai oktatás-nevelés, a magyar tanítási nyelv problémakörével, sokszor külföldi példákkal hasonlítva össze a hazai viszonyokat.

Számos angol és amerikai vonatkozású írást találunk a lapban melyek különböző oldalakról mutatják be a fejlett nyugati társadalmakat, és azokat követendő példaként állítják a magyar olvasók elé.

⁴ Dulházy Mihály (1786–1856) jogász, Dessewffy József titkára, később vásárbíró Kassán.

⁵ A dicsőítő óda a korszak sokak által megvetett műfaja volt, a reformkor színvonalas irodalmi lapjai ilyeneket nem szívesen közöltek. A *Felső Magyar Országi Minervában* megjelent nyolc óda, közül azonban, ha nem is irodalmi színvonalával, de szellemiségével kiemelkedett Dessewffy Józsefnek Széchenyi Istvánhoz írott verse, amely a grófnak a nemzet javáért tevékenykedő vezető politikust látja, aki nagy tetteket fog véghezvinni. A költeményt Bécsben, az utólagos felülvizsgálatnál súlyosan kifogásolhatónak találták, a lapnak ezt a számát kivonták a könyvkereskedői forgalomból, a cenzor pedig felelősségre vonták.

⁶ A *Felső Magyar Országi Minerva* közölte Újfalvy Sámuel „Sicíliai Levelei”-t, és Kazinczy „Erdélyi Levelek” című munkáját. (1831. III.–IV.; 1832. I.)

1826-ban, egy látszólag jelentéktelen iskolaügyi témát tárgyaló cikkben⁷ arról olvashatunk, hogy a New York város nyilvános, az állam és magánszemélyek támogatásából fenntartott, jól felszerelt alsófokú iskoláiba évről-évre egyre többen járnak. A szerző által közölt, és egy meg nem nevezett amerikai lapból vett statisztikából kiderül, hogy míg az európai országokban a 6–12 éves gyermekeknek egy kis töredéke jár rendszeresen iskolába, (kb. 6–8%) addig New York népiskoláit az ott élő, és az említett korosztályhoz tartozó gyermekek közel egynegyede látogatja. Sok felnőtt korú ember is lehetőséget kap itt a tanulásra – írja a szerző. Az iskolák egészségesek, jól felszereltek, a tanítók képzettek. A cikk végén a következő sokatmondó megjegyzést olvashatjuk: „Amerika többet költ a Tudományokra, mint az Európai Státusok a Hadiseregekre. A Mívelő intézetekre tett költség... melly csekély a Dúló intézetekre tett költségekhez képest!”⁸

Terhes Sámuel sárospataki professzor, az angol kollégiumokat a hazaiakkal összehasonlító cikkében hosszasan elemzi hazánk elmaradottságának okait.⁹ Magyarországon rosszak az utak, nincsenek hidak, az ipar, a kereskedelem elmaradott, a tudományok nem virágoznak. Mindennek az oktatásügy elavult rendszere a legfőbb oka. Míg Angliában „egy közönséges kereskedő vagy mester-ember” szobájából sem hiányzik a „könyves-théka” addig nálunk a közemberek alig olvasnak, hiszen a könyvek nagyobb része latinul íródik. Míg Angliában a „legkissebb kézmény-seprő gyerkőcze is tudja, hogy neki jussa van a köz- ügyről beszélni és ítélni”, addig nálunk a közügyekbe csak a tanult emberek szólhatnak bele, hiszen a közigazgatás és a tudományok nyelve a latin. Nemzetünk csak akkor léphet a művelt európai nemzetek sorába, ha minden polgár az anyanyelvén tanulhatja a tudományokat, és ismerkedhet a közügyekkel, mint ahogy ez Angliában történik.

Egy másik szerző, Varga István református prédikátor szintén angol és amerikai példákat állít a magyar nemzet elé.¹⁰ Angliában és Amerikában rohamosan fejlődik az ipar, a kereskedelem. Utak, hidak, áruházak, kórházak, gyógyszertárak épülnek, szaporodnak az iskolák, évről évre nő a könyvek és a „heti olvasó és Tudósító Újságok” száma, növekszik olvasóközönségük. A magyaroknak is követni kellene a példát. „Nemcsak Föld-mívelőknek kellene lennünk, hanem Fábrikákban is kellene dolgoznunk” – vallja a szerző. Az iparosítás mellett a nép művelése a legfontosabb. „Hát nem több telne Papi és Világi embereinktől, mint amennyit most mutatnak?” – teszi fel a kérdést. Arra biztatja pap- és tanártársait, hogy fordítsanak, írjanak a lapokba magyarul, és az „Oskolákban serkentések a Tanulókat az írásra, ... hadd kapjanak tüzet a Literatúrához.” A magyar könyvek és újságok olvasása által a nép műveltsége is emelkedhet.

⁷ BALAJTHY József: *Statisztikai észrevételek az Észak Amerikai szövetséges Státusok nevezetesen az Új-Yorki Oskolák állapotjáról.* = Felső Magyar Országi Minerva 1826. I. 550–551.

⁸ Uo. 551.

⁹ TERHES Sámuel: *Magyar Hazánk Tudományos Intézeteinek az Angoly Collegiumokkal közgyenesegekről.* = Felső Magyar Országi Minerva 1827. I. 1124–1159.

¹⁰ VARGA István: *A tökéletesedésről.* = Felső Magyar Országi Minerva 1827. II. 1243–1247.

1828-ban Kis Jánosnak, a hazánkban még kevésbé ismert tudomány, a „politikai gazdaság” hasznáról szóló értekezését közli a lap.¹¹ A cikk az *Edinburgh Review* egy 1825-ben megjelent írásának magyar nyelvű kivonata, és kétségtelenül az első jelentősebb közlemény a politikai gazdaságtan tárgyköréről magyar nyelven. Az angol gazdasági élet rohamos fejlődése minden európai nemzet számára példaként szolgálhat. A gazdasági gyarapodás a társadalmi és kulturális fejlődésre is jótékony hatással van.

„Mihelyt a szorgalom szerző ereje annyira gyarapodott, hogy többet keres vagy készít, mint amennyit a mindennapi szükség kíván, két dolog szükségképpen történik: egyyik az, hogy némely emberek a dolgozás kénytelensége alól felszabadulnak, s üres idejüket értelembeli és társasági örömökre fordíthatják, a másik az, hogy azok közül, kik még tovább is dolgozók maradnak, némelyek több ész és elmésséget kívánó munkákban foglalatoskodnak, mint amilyenek az életnek csupán eltartását tárgyazzák, s ez által arra bírattatnak, hogy lelki tehetségeiket kifejtsék, s az élet könnyebbségére szolgáló dolgokat nagyobb mértében tudják becsülni.... Tagadhatatlan, hogy minden polgári társaság ezen az úton lesz naponként értelmesebbé, csinosabbá és erkölcsibbé... A melly mértékben szorgalma és gazdagodása gyarapodik, ugyan abban nevelkednek lelki tehetségei.”¹²

A szerző tehát a gazdaság fejlődését tartja a nemzet szellemi emelkedése alapjának.

Balajthy József „Az Észak Amerikai szövetséges Státusok Tudós Társaságairól”¹³ szóló cikkében számba veszi az Amerikában 1783 óta alakult tudományos társaságokat, amelyek

„a metafizikai ábrándozások helyett a természeti és mesterségi széles kiterjedésű Tudományok ágai kiszélesítések és tökéletesítések körül foglalatoskodnak, a helyett, hogy holmi száraz s sovány transcendentalis Ideákkal bíbelődnének, azokat a Tudományokat teszik figyelemességek tárgyává, mellyek a hasznos tudományok mesterségek és művészi szorgalom körébe tartoznak, minéműek a Mathesis, Fizika, Chemia, Geológia, közönséges Természet-História, Mineralógia, Botanica, Zoológia, Anatómia, Medicina, Chirurgia, Pharmacia...”

Fájlalja, hogy „nyolcszáz esztendő's Constitutiojával méltán dicsekedhető édes Magyar Hazánk” egyetlen, nemrégiben létrejött tudós társasága kevés figyelmet fordít a hasznos tudományok művelésére, természettudományi művek kiadására.

A folyóirat 1828-as évfolyamában Kiss Károly hadnagy fordításában Irving Washington írásait is olvashatjuk, többek között az angol mezőgazdaságról,¹⁴ vagy a londoni nyomdák és könyvkiadás kérdéseiről.¹⁵

¹¹ SUP. K. J.: *A politikai Gazdaságról*. = Felső Magyar Országi Minerva 1828. I. 1564–1567.

¹² Uo. 1566.

¹³ BALAJTHY József: *Az Észak–Amerikai szövetséges Státusok Tudós-Társaságairól*. = Felső Magyar Országi Minerva 1828. II. 1658–1661.

¹⁴ KISS Károly: *Washington Irving Írásai közül holmi Darabok. Falusi-élet Angliában*. = Felső Magyar Országi Minerva 1828. III. 1825–1830.

Míg a *Felső Magyar Országi Minerva* irodalmi anyagának színvonala elmaradt a korszak többi lapjától, addig a tudományok, és a nemzeti művelődés kérdéseit érintő tanulmányainak szellemisége – mint ahogy azt az előzőekből is láthattuk – egyáltalán nem tekinthető korszerűtlennek.

Már az első évfolyam első számában napvilágot látott egy tanulmány, amely a tudományok és az irodalom művelésének fontosságáról szól.¹⁶ Bár az írás Montesquieu egy beszédének fordítása, a gondolatok a reformkor emberéhez is szólnak. A társadalom csak akkor fejlődhet, és lehet tagjai hasznára, ha a társadalmat alkotó emberek hozzájárulnak a változásokhoz, melyek legfőbb útja a nemzeti nyelv- és irodalom, a tudományok, az ipar és a kereskedelem kibontakoztatása a hazában. A kultúra szintje egy ország fejlettségének elsőrendű fokmérője.

Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik Kis János¹⁷, „Mi segíti elő a tudományok és szép mesterségek virágzását?” című cikke.¹⁸ A szerző nézete szerint csakis az az ország képes „a szép mesterségek és tudományok” művelésére, mely „a polgári szabadságnak” is birtokában van. Csak a polgári „nemzet és Igazgatás” képes az ország anyagi gyarapodását, „a kereskedés, a földművelés és a manufaktúrák” fejlesztésével elősegíteni, és ezzel összefüggésben a „nemzetet a kimíveltetésnek és tsinosságnak fő grádjára emelni.” Kis János fontosnak tartja, hogy az állam támogassa a tudósokat nagyobb összegű „pensiókkal” és tudós társaságok alapításával.

Egy K. J. jegyű szerző „Egy futó tekintet a Tudományok állapotjára”¹⁹ című cikkében a természettudományok korabeli gyors iramú fejlődéséről írva megállapítja, hogy az olyan új találmányok, mint a telegráf, a távcső, a gőzgép, a mikroszkóp felfedezése hatalmas léptekkel vitték előre a tudományok fejlődését. A tudományok csakis akkor fejlődhetnek tovább, ha az iskolák tananyagában is helyet kapnak a természettudományos tárgyak az eddigieknél jóval nagyobb mértékben.

A kultúra, a nemzeti műveltség és művelődés kérdése, mint a többi reformkori folyóiratunkban, sokszor helyet kap a *Felső Magyar Országi Minerva* hasábjain is.

¹⁵ Kiss Károly: *Washington Irving Írásai közül holmi Darabok. Könyv-csinálás mestersége Londonban.* = Felső Magyar Országi Minerva 1828. IV. 1977–1982.

¹⁶ *Minő okoknál fogva kell ösztönözhetünk a Tudományok művelésére?* = Felső Magyar Országi Minerva 1825. I. 1–4.

¹⁷ Kis János (1770–1846) evangélikus lelkész, a Magyar Tudós Társaság tagja. A soproni evangélikus líceumban, majd Göttingában tanult. 1793-ban hazatért. A Prónay családnál nevelőként, majd különböző dunántúli helységeken, végül 1808-tól Sopronban működött lelkészként. Versei és tanulmányai a kor különböző lapjaiban (pl. a *Mindenes Gyűjteményben*, a *Hadi s Más Nevezetes Történetekben*, az *Erdélyi Muzéumban*, a *Tudományos Gyűjteményben*, a *Felső Magyar Országi Minervában*, és a *Tudománytárban*) jelentek meg. Tankönyveket írt, fordításokat közölt. Önéletrajzi munkája forrásértékű kordokumentum.

¹⁸ Kis János: *Mi segíti elő a tudományok és szép mesterségek virágzását?* = Felső Magyar Országi Minerva 1825. II. 135–137.

¹⁹ K. J.: *Egy futó tekintet a Tudományok állapotjára.* = Felső Magyar Országi Minerva 1826. I. 649–651.

Magda Pál,²⁰ a sárospataki református kollégium professzora cikkében azt fejtegeti²¹, hogy műveltségre minden embernek szüksége van, az állam feladata, hogy ezt az összes polgára számára biztosítsa. „Minden ember bölcsességre és erőlszi tökéletességre teremtett... minden emberből válhat, ha el nem ásattatik talentoma, oly tökéletes, melly az emberi nemzet dicsére szolgálhat.” – vallja a szerző. A kultúrából minden egyes embernek részesülnie kell. A kultúra és kulturálódás letéteményese elsősorban az iskola, tehát az emberi tehetségek sokoldalú fejlesztése az iskolák fő feladata. A szerző szerint a kultúra kétféle lehet: testi és lelki. A test kultúrája a testi erők – gyakorlás által történő – fejlesztésétől függ. Ezért, német példák nyomán szorgalmazza az iskolai testgyakorlás általános bevezetését a hazai oktatási intézményekben. Szól a lélek kultúrájáról is, amely három területre terjed ki, a szellem, az erkölcs és az esztétika területére. Szerinte az esztétikai kultúra kifejlesztése a legfontosabb, mely a természet és a művészeti alkotások (irodalom, zene, képzőművészet) elemzése, és az egyes művészeti ágak művelése által bontakozhat ki a leginkább. Az esztétikai kultúrának nagy befolyása van az emberek értelmi és erkölcsi kultúrájára is. A szerző azon az állásponton van, hogy az ép esztétikai érzésű ember, bár még nem éri el a tökéletes humanitást, mégis igen közel jut hozzá. Ezért tartja fontosnak az irodalom, a zene és a képzőművészetek – az eddigieknél szélesebb körű – oktatását a gimnáziumokban. Az iskolában megalapozott szellemi kultúrának Magda Pál szerint szintén nagyon jelentős a szerepe a társadalom fejlődése szempontjából. Mindent meg kell tanítani a fiataloknak, mely az egyén, és egyben az állam számára hasznos és szükséges, a humán tudományokat éppúgy, mint a természettudományos ismereteket. Ugyanilyen fontos az erkölcsi kultúra iskolai megalapozása is. Arra kell törekedni a nevelés során, hogy a gyermek ne csak az erkölcsi törvény iránti tiszteletből cselekedjen helyesen, hanem az erkölcsi törvényeket tegye magáévá, és belső késztetésből cselekedjen jól. A szerző végső következtetése az, hogy a kultúrát csakis a nevelés által szerezheti meg az ember.

„Mi akadályozhattya többek közt tudománybeli tökéletesedését a magyaroknak?”²² teszi fel a kérdést Terhes Sámuel református lelkész²³ a folyóiratban. Nézete szerint a ennek oka iskolarendszerünk elmaradottsága, a természettudományok megfelelő szintű oktatásának hiánya, de elsősorban a latin tanítási nyelv.

²⁰ Magda Pál (1770–1841) tanár, az akadémia levelező tagja. A Késmárkon és Pozsonyban végzett középiskolai, majd jénai egyetemi tanulmányok után, 1797-től a csetneki Tsitsch-féle nevelőintézetben, később Gömörön, Lőcsén, Beszterczebányán, a sziléziai Teschenben, Karlócán, majd Sárospatakon (1824–1834) és Szarvason tanított. Számos nevelés-és művelődéssel foglalkozó tanulmányt és cikket tett közzé a krabeli lapokban latin, német és magyar nyelven.

²¹ MAGDA Pál: *A Kulturáról*. = Felső Magyar Országai Minerva. 1826. I. 561–577.

²² TERHES Sámuel: *Mi akadályoztatja többek közt tudománybeli tökéletesedését a Magyaroknak?* = Felső Magyar Országai Minerva 1825. IV. 495–501.

²³ TERHES Sámuel (1783–1863) lelkész, költő. A sárospataki református kollégiumban tanult. Számos tanulmányt és verset tett közzé a korabeli lapokban. „Magyar Árpádiás” (Sárospatak 1818) című elbeszélő költeménye jelentős alkotás.

Az írás hű tükrö az 1820-as években fellendülő latin elleni hangulatnak. A szatirikus cikk jó bepillantást nyújt abba a szerepbe, amelyet a latin – a falusi iskolától kezdve az akadémiáig – iskolarendszerünkben játszott és abba a tanítás-nevelési szellembe, mely azidőtájt már csak nálunk uralkodott. Míg a fejlett európai országokban a tudományok és az irodalom nyelve egy évszázad óta a nemzeti nyelv, addig hazánkban a latin nyelven történő iskolai oktatás gátolja a fejlődést, ez tudománybeli haladásunk legfőbb akadályá – vallja a szerző, majd így folytatja:

„Gyönyörködöm ugyan én magam is a Deák literatúrában, de azt ki nem állhatom, hogy szép Magyar nyelvemet eltolja helyéről. Bosszankodom, hogy egy tisztos megholt Római Matrónát bebalzsamoz, bíbor ruhába öltöztet, sirat szüntelen a Magyar, élő, szelíd, ártatlan édes anyjáról annyira elfeledkezik, hihogy az kéntelen rongyosan koldúlni, s megvettetésben élni.”

A lélekölő, hosszú ideig tartó latin tanulmányok elfojtják az önálló gondolkodásra való törekvést, sőt elveszik az ifjak kedvét a tanulástól, a tudományok művelésétől. A megoldást a szerző az európai népek követésében látja. A magyar iskolákban az anyanyelv legyen a tanítás nyelve, minden tantárgyat tanítsanak magyarul. A holt nyelvek helyett az ifjak tanuljanak természettudományokat, matematikát, egészségtant. Ezentúl megfordítva legyen, hirdeti Terhes Sámuel a filantropista szerzők gondolatait ismételve: a természettudományok legyenek a főtárgyak; a nyelveket pedig csak mellékesen tanítsák az iskolákban. Ha ez megvalósul, a tudományokat művelő ifjak száma is emelkedni fog hazánkban.

Némethy Pál kassai prédikátor mindezekkel összefüggésben annak tulajdonítja a magyarok műveltségének külföldi lebecsülését a „A Magyar Műveltség alacsonyíttatása külföldön”²⁴ című cikkében, (amely a drezdai *Abendzeitung* 1832. évi 140. számában megjelent Magyarország műveltségi állapotáról szóló cikkekre történő válasz) hogy az iskolákban nem készítik fel az ifjakat a tudományok művelésére, hiszen a tanulási idő nagy részét a holt nyelvek tanítására fordítják. A magyar nyelv fejletlen, kevés a nemzeti nyelven megjelenő könyv, újság, kevés a magyarul olvasó ember, hiszen a városi polgárok nagy része német anyanyelvű. A szerző nézete szerint az fejlesztetné leginkább a magyar nyelvet, ha több újság és folyóirat, több könyv jelenhetne meg nemzeti nyelvünkön, ha kevesebb időt vesztegetnének az iskolákban a latin oktatására, ha a tanítás nyelve a magyar lenne.

Miklós László²⁵ professzor, aki felsőbb tanulmányait Göttingenben végezte, és húsz éven át, 1820 és 1840 között oktatott Sárospatakon politikát és államtant, bár elismerte a magyar tannyelv bevezetésének szükségességét és halaszthatatlanságát, mégis egész életén át küzdött a klasszikus nyelvek létjogosultságának ügyéért. Terhes Sámuelnek a klasszikus gimnázium ellen intézett támadását megfontolandó érvekkel utasította vissza a *Felső Magyar Országai Minerva* hasá-

²⁴ NÉMETHY Pál: *A Magyar műveltség alacsonyíttatása külföldön*. = *Felső Magyar Országai Minerva* 1832. I. 97–106.

²⁵ Miklós László (1793–1840) Sárospatakon és Göttingenben tanult. 1820–1840-ig tanított a sárospataki református kollégiumban politikát és államtudományt.

jain²⁶. Elveit a német neohumanizmus eszmevilágából merítette. Tiltakozik az ellen, hogy a filológiai- történelmi tanulmányok és a természettudományok között mesterséges ellentétet támasszunk. Ezek kiegészítik egymást – vallja. Nem igaz, hogy a nyelvi ismeret csak a tudományos pályákra készülőknek szükséges. Helytelen lenne a „reális oskolák” megszervezése, mert ezek csak egyoldalú műveltséget nyújthatnak, hiszen ezek csak ipari és kereskedelmi pályákra előkészítő szakiskolák, de nem általános műveltséget nyújtó intézmények. Mély és igazi műveltséget, melyre minden magyar ifjúnak szüksége van, csakis a gimnáziumok adhatnak. Nézete szerint a gimnázium nem zárja ki a reáltudományokat, hiszen azok is igen fontosak, de a klasszikus nyelvek emiatt nem kerülhetnek hátrányba. Ezt sok érv igazolja. Először is, az emlékezőtehetséget csakis a nyelvtanulás fejleszti kellőképpen, emellett ez szoktatja a gyermeket legjobban a rendszeres munkára. Ugyanakkor, aki ifjú korában a nyelvtanulást elmulasztja, később sohasem pótolhatja, míg egyéb ismereteket később is megszerezhet, annál is inkább, mert a nyelvek által kicsiszolt elme bármely területen gyorsan képes új ismeretek megszerzésére. Végül a klasszikus nyelvek ismerete nélkül nincs alapos tudományosság, csak dilettantizmus, vallja a szerző. A sárospataki professzor szerint egy-egy tudomány mélyebb művelése föltételezi a tudomány addigi történeti fejlődésének alapos és forrásszerű ismeretét, ez pedig lehetetlen a klasszikus nyelvek ismerete nélkül. Miklós László a gimnázium feladatát Herder nyomán a következőképpen határozza meg: „a szelíd tudományoknak (humaniora) mindazt fel kell ébreszteni, ápolgatni, erősíteni az ifjában, ami az igazi emberiség bélyegét reányomja, ami az önérzetét, erkölcsiségét, képzését és közönséges kiformaltását, egyszóval humanitását előmozdítja.” Kiemeli, hogy „a klasszikusok tanulását úgy kell intézni, hogy azáltal az erkölcsi és esztétikai érzés, két faktora a humanitásnak, mindinkább kifejtessék.”²⁷ Elítéli Terhes Sámuel kívánalmát, hogy a klasszikusokat csak mellékesen tanítsák gimnáziumainkban. Lehetetlen ilyen sorsra kárhozotni azt a tudományt, amelyből az egész európai kultúra eredt, és amelynek tanulása mellett a nemzeti nyelv éppen úgy tökéletesedhetik, mint más művelt nemzeteknél. Legyen az oktatás nyelve magyar, hangsúlyozza a professzor, emellett szépen virágozhatnak az iskolában a klasszikus irodalmi műveltség is. Esztelenség volna arra törekedni, hogy a gimnáziumok tantervében ne szerepeljenek a természettudományos ismeretek, de ezeknek itt csak az alapjai adhatók elő. Úgy kell tanítani a természettudományokat, hogy az ifjú érdeklődését felkeltsük a terület iránt, de a természettudományok alapos és rendszeres tanítására csak az akadémián kerüljön sor. A nyelvtanulás se merüljön ki száraz grammatizálásban, hanem elsősorban a klasszikus írók olvasása és magyarázata álljon a középpontban.

Reformkori folyóirataink sokat foglalkoztak a nők művelődésének kérdéseivel. A *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain zajlott le az 1820-as években egy, a kortársak

²⁶ MIKLÓS László: *A tudomány és a Nyelvtanítás helyes összkötetéséről a Felsőbb Tudományos Intézetekben.* = Felső Magyar Országú Minerva. 1826. V. 681–690.

²⁷ Uo. 687.

körében nagy vihart kavaró sajtóvita a kérdésről.²⁸ A cikkek szerzői arról vitáztak, hogy van-e a nők és a férfiak értelmi képességei között különbség, hogy a nőket is megilletik-e a művelődés terén ugyanazok a jogok, amelyek a férfiakat, és a leánygyermeknek miért nem kapják meg azokat a lehetőségeket a tanulás terén, mint a fiúk.

Feltehetően e vita készítette a *Felső Magyar Országi Minerva* egyik cikkíróját arra, hogy félig tréfás, félig komoly hangú írásában kifejtse véleményét arról, „Mennyire legyen az Asszony-személy jártas a Tudományban?”²⁹ Az ismeretlen szerző nem ért egyet azokkal a kortársaival, akik a nőket örökös tudatlanságban kívánják tartani. „A Tudomány oly szép, hogy azok, akik az emberi Nemzet egész szép felét ezen gyönyörűségtől meg akarják fosztani, előttem kegyetleneknek látszanak.” Annál is inkább, mert a nők elméje „sokkal sokkal elevenebb és finomabb, mint a férfiaké. Sokkal serényebb, sokkal virgonczabb, mint sem kívánánk, és oly könnyen feltalálja magát, hogy sokszor bámulunk rajta. Ha annyit tanulnának, mint a mi tudósaink, miért nem lehetnének ezekhez hasonlók?”³⁰ Nézete szerint számos olyan tudomány van, melynek megismerése nemcsak hasznos, de gyönyörködtető is a nők számára. Ilyenek például a természettudományok, a csillagászat, és a filozófia. Mivel a leánygyermeknek nincs alkalmuk, hogy az iskolában sajátítsák el e tudományok alapjait, önképzéssel, könyvek és folyóiratok olvasása által ismerhetik meg azokat.

A folyóirat pár hónappal később, 1826 nyarán közölt egy cikket,³¹ amelynek szerzője kifejti: a főrendű asszonyoknak szükségük van magasabb szintű műveltségre, mégpedig azért, mert a főrendeknek példát kell mutatniuk. A szerző felteszi a kérdést: „Ha az asszonyi nyelvek oly örömet pörögnek, miért nem szoktatjuk őket arra, hogy örömet pörögjenek? Ha a napban található foltokról tudnának beszélni, akkor talán nem emlegetnék minduntalan az ő szomszédjaik hibáit. Ha az égi testeknek egymás eránt való állásokról s járásokról tudomány-jok volna, nem hallanánk tőlök mások szerelme vagy házasodása felől annyi balga magyarázásokat.” A szerző szerint a nők „elméje nem kevésbé alkalmas a tanulásra, mint a férfijaké...” Nem érti, miért fordítanak akkora gondot az arisztokrata családokban a fiúk nevelésre, és miért hagyják veszni a leányoknak a fiúkéhoz hasonló értelmi képességeit?

1827 júniusában, egy D. M. jegyű szerző, utalva a *Tudományos Gyűjtemény*, és más lapok hasábjain a női művelődéssel kapcsolatos „Penna-háborúra” kötelességének érezte, hogy véleményt nyilvánítson a kérdésről a *Felső Magyar Országi*

²⁸ A vitáról: FEHÉR Katalin: *Reformkori sajtóviták a nők művelődésének kérdéseiről*. = Magyar Könyvszemle 1995. 3. sz. 247–263.

²⁹ S. J.: *Mennyire legyen az Asszony-személy jártas a Tudományban?* = Felső Magyar Országi Minerva 1825. 176–178.

³⁰ Uo. 176.

³¹ *A Főrendű Asszonynak szükséges a Tudományokat tanulni*. = Felső Magyar Országi Minerva 1826. VI. 739–740.

*Minervában.*³² A cikk elején leszögezi, hogy a nők többségét tekinti irányadónak ítélete megfogalmazásakor. Elismeri, hogy „vagnak és lesznek is tudós Asszonyok; de ezek kiléptek a nékiek a Természettől kiszabott helyheztetésből... és szembe-tűnő helyet szereztek magoknak” a villágban, mint például „Madam Stäel, aki ... Európát bójárván, a maga híres utazását és a tőle béutazott országok állapotját leírta.” A többség azonban nem ilyen.

A szerző az átlagos nők kötelességeit és jogait nem a saját szavaival fogalmazza meg, hanem egy kolozsvári prédikátor, Herepei Károly, egy 1826-ban, Gyulai Ferencné temetésén elhangzott beszédét közölve mutatja be. „A Férfiúnak más, az Asszonynak megint más az elhivatása”... szögezi le a prédikátor. „A Férfiú egy fényes és dicsőséges pályán izzadhat, a Haza, Státus és Társaság ügyében... Az Asszony egy csendes és keskeny körben, egy Familiának és kicsiny háznak falai között halgatva és gyakran nem láttatva és nem bámúltatva munkálódik.”³³ Mindkét területen végzett munka tiszteletre méltó – vallja a szerző. A nő elsősorban ember, és csak azután feleség, anya és gazdasszony, akinek emberi méltóságát minden körülmények között meg kell őriznie. Az emberi méltóságot a nőnek nem a tudományos ismeretek tömege adja, hanem az, ha a maga körében okosan tud cselekedni. Tehát a nő csak annyira legyen művelt, hogy bizonyos tárgyakban követni tudja férje gondolkodását. A műveletlen asszony nem lehet jó társa egy képzett férfinak. A művelt és az új ismeretek befogadására nyitott nő okosabban neveli gyermekeit, mint az, aki a háztartáson kívül semmi iránt nem érdeklődik. Mindezek mellett azonban a nő legyen jó feleség, kiváló anya, és gondos háziasszony. A legfontosabb azonban az, hogy „egy jó asszonynak semmi gyönyörűséget nem szabad házán kívül keresni”, tehát a szükséges műveltséget is főként olvasással, önképzéssel szerezheti meg.

Mint ahogyan a korszak más lapjai, a *Felső Magyar Országi Minerva* is sokat foglalkozik az olvasás fontosságának kérdéseivel. 1825-ben egy K. S. jegyű szerző „A szép könyvek olvasásáról” című cikkében³⁴ összefoglalja mindazokat a gondolatokat, amelyek a reformkorban sokakat érdekeltek. Az olvasás a legnemesebb, leghasznosabb és legkellemesebb foglalatosság – vallja a szerző. Az értelmes ember azért olvas, hogy lelkét hasznos ismeretekkel gazdagítsa, szívét nemesítse. „Az olvasásnál való tzélunknak annak kellene lennie, hogy általa magunkat jobbitsuk, s olly tökéletességeket szerezzünk, mellyek által a közjót jobban előmozdíthassuk.”³⁵

Udvardy János³⁶ is hasonló véleményt fogalmaz meg „Olvasás” című cikkében.³⁷ Szerinte a rendszeres olvasás apródonként nemesíti a lelket. Minél többet

³² D. M.: *Az Asszonyi Virtusokról.* = Felső Magyar Országi Minerva 1827. II. 1250–1260.

³³ Uo. 1251.

³⁴ K. S.: *A szép könyvek olvasásáról.* = Felső Magyar Országi Minerva 1825. III. 379–382.

³⁵ Uo. 380.

³⁶ Udvardy Cserna János (1799–1890). Alsóbb iskoláit Pápán végezte, majd Pesten 1821-ben mérnöki oklevelet szerzett. Az Eszterházy majd az Orczy család birtokán dolgozott, majd Heves megye mémöke lett. 1832-ben a Magyar Tudós Társaság levelező tagjának választotta. Számos cikket írt

olvas az ember, annál többet tud, „annál tisztább józanabb elmére, s míveltebb lélekre tesz szert; – minnél tisztább lesz elméje, annál mélyebben bé lát a Természet titkaiba.” Hogy mit kell olvasni, arról a következőket mondja: „olvasni kell mindent, ami csak kezünkbe akad, és az alkalmatosságot mindenütt, mindenben meg kell ragadni... mert a bölcsesség mindenütt hever, még a szemétdombon is.”³⁸ Sokaknak azonban nincs elég idejük a könyvekre, ezért nekik az újságok és folyóiratok rendszeres olvasását ajánlja a szerző, hiszen ezekből számos hasznos ismeretre szert lehet tenni. „Ha nem olvasunk Folyó-írásokat, nem tudjuk, minő emberek közt lakunk? – minő században, s minő kortársak közt élünk? – hol állunk már az emberi tökély lajtorjáján, s a mívelt nemzetek láncz során?”³⁹

A szerző nézete szerint a magyarok többsége „irtózik az olvasástól”, függetlenül vagyoni helyzetétől, társadalmi hovatartozásától. „Az aranynál drágább időt” ezek inkább haszontalanságokra, „kártyázásra, kuglizásra, betyárkodásra” fecsérlik. Inkább hallgatják a sületelen, ostoba beszédet, melyben mulatságot találnak, minthogy elméjüket könyvek, újságok olvasásával terheljék. Az olvasás nem kerül sok pénzbe. Aki nem tud könyveket venni, elmehet az egyre szaporodó „Casinókba” és „Olvasó kabinétekbe”, ahol kis összegért művelődhet. A hiba nem a jó magyar könyvek hiánya. „Akinek van kedve olvasni, talál holtáig eleget akár eredeti magyar könyvet, akár fordítottat.”

Egy másik szerző, Szigethy Gyula Mózes⁴⁰ szerint hatalmas az írók felelősége. Könyveikkel, cikkeikkel nagymértékben szolgálhatják a haza fejlődését. Arra biztatja a magyar írókat, hogy

„Dolgozzunk nagyobb és apróbb rendű könyveket és Repülő-írásokat, pártfogoljuk hazánknak mostan folyásban lévő többféle becses Idő-szaki és Pálya-írásait, Év-könyveit; minden nemzeteknél ezek ébresztették fel a Tudományok szeretetét, vetették meg a tökéletesség talp-kövét, hozták mozgásba a gondolkodó, ítélő, okoskodó tehetség erejét, a fentebb törekedés lelkét, s a nép világozására használtak.”⁴¹

A *Felső Magyar Országi Minerva* 1832. évfolyamában egy névtelen szerző levélformában írott cikkében⁴² a magyar nyelvű újságok és folyóiratok szükségességéről és hasznáról értekezik. Hangsúlyozza, hogy Pesten számos német

a korabeli lapokba. Gazdasági témájú, népszerűsítő könyvei, (a *Gazdasági földmérő, avagy együgyű és világos útmutatás arra, miképpen lehessen kiki a maga földjeinek inzsellerje ... Székesfehérvár, 1825, Gazdasági vízmérő, avagy együgyű és világos útmutatás arra, miképpen lehessen kiki a maga határában található vizekre nézve inzseller ... U. ott, 1827., Gazdasági regulatiók tüköre a pallérozott mezői gazdaságnak kalauzul, a gazdasági könyveknek kulcsául ... Pest, 1828.*) az első magyar nyelvű összefoglalásai a témának.

³⁷ UDVARDY János: *Olvasás.* = Felső Magyar Országi Minerva 1832. III. 695–713.

³⁸ Uo. 699.

³⁹ Uo. 710.

⁴⁰ SZIGETHY Gyula Mózes: *Az Írók, ezeknek sorsok, elrendelgetések, minden dolgokra való szoros és általános befolyások.* = Felső Magyar Országi Minerva 1827. IV. 1454–1463.

⁴¹ Uo. 1463.

⁴² *Panasz a Magyar-zsurnálok kevés vóltáról.* = Felső Magyar Országi Minerva 1832. II. 257–263.

nyelvű újsághoz és folyóirathoz lehet hozzájutni, amelyekből tájékozódni lehet az eseményekről, de magyar nyelvű lap kevés van. „Én szeretek időszaki írásokat olvasni... és igen szeretném, ha a kávéházakban és olvasó társaságokban... magyar havi írások találtanánk” írja. Az újságok sok „hasznos eszméreteket” terjesztenek, arra készítetik az embereket, hogy sok, a haza számára fontos dologról közösen gondolkodjanak.

1836-ban a *Felső Magyar Országi Minerva* ismét közölt egy hosszú tanulmányt a sajtó műveltségközvetítő szerepéről és fontosságáról „Egy-két szó az Időszaki-iratokról, s ezek nem tenyészhetésüknek főbb okairól hazánkban”⁴³ címmel. A cikkíró hangsúlyozza a folyóiratok fontosságát a nemzet életében.

„Az értelmi közösülés csatornái, melyeken az ezer különmemű isméretek egyik nemzetből a másikba átfolynak, a Folyó-írások; s ezek, mint illyenek, megbecsülhetetlen kincsek a világosság új korának drága szüleményei között”⁴⁴

A folyóiratok alkalmasak arra, hogy az új gondolatokat gyorsan közvetítsék, az írókat és tudósokat gondolataik kicserélésére, vitákra készítsék. Az időszaki iratok többnyire olyan dolgokkal foglalkoznak, amelyek az emberek többségét érdeklik. Sokan, ha könyvet nem szívesen, újságokat, folyóiratokat mégis inkább olvasnak. Ezért fontos, hogy egy ország áldozzon a lapok kiadására, törekedjen hírlap- és folyóiratirodalma fejlesztésére, hiszen ezáltal a nemzet szellemi ereje, kultúrája is növekszik.

A szerző közli a hazánkban addig megjelent újságok, folyóiratok és zsebkönyvek címét, a lap megindulásának évszámát, a szerkesztők nevét. Hangsúlyozza, hogy írónk több folyóiratot indítottak meg, mint amennyinek fenntartására szellemi és anyagi tehetségük képes volt. Ennek következtében a sokféle folyóiratot nem tudták elegendő magas színvonalú, valódi irodalmi- és tudományos értékű cikkel ellátni. A szerkesztők gyakran tartalmatlan, üres cikkeket közöltek, csakhogy lapjukat kitöltsék. Mivel az olvasó nem talált bennük szellemi élvezetet, nem rendelte meg a lapot. Éppen ezért az irodalmi fejlődés ütemes menetét azzal biztosíthatnánk, ha csak négy tudományos folyóiratunk lenne: a *Tudományos Gyűjtemény*, *Felső Magyar Országi Minerva*, a *Kritikai Lapok*, és a *Tudománytár*. Ezekon kívül elegendő lenne három politikai hírlap, és egy szórakoztatásra szánt divatlap, amely hivatva lenne „a literatúrai s viseletbeni csinosb ízlést” terjeszteni. A túl sok lap megosztja az olvasókat.

A magyar nyelvű folyóiratok többségének nincs határozott szellemi irányzata. Enciklopédikus jellegűek, ezért a csak bizonyos témák iránt érdeklődő olvasók alig találnak rá a számukra fontos írásokra. A szerző külön kritikai, jogi, esztétikai, orvosi, mulattató, és oktató folyóiratok meghonosítását követeli Magyarországon. Egyik a másik szerepébe, hatáskörébe ne avatkozzék bele.

⁴³ ELEMÉR: *Egy két szó az Időszaki-iratokról, s ezek nem tenyészhetésüknek főbb okairól hazánkban*. = *Felső Magyar Országi Minerva* 1836. I. 1–36.

⁴⁴ Uo. 4.

Sajnos hazánkban az olvasók nem érdeklődnek kellő mértékben a magyar nyelvű sajtó iránt, nem úgy, mint például Amerikában, ahol a kis falvak lakosai is rendszeresen olvasnak. Ez a legfőbb oka annak, hogy lapjaink sorra megszűnnek.

*

Miután nagy vonalakban áttekintettük a *Felső Magyar Országi Minerva* fontosabb, művelődéssel foglalkozó cikkeit, megállapíthatjuk, hogy a kassai lap tíz éves fennállása alatt, a tudományok, a nemzeti művelődés és nevelés kérdéseit érintő tanulmányaival sokat tett az olvasók ismereteinek bővítésért, a reformkor fontos céljainak népszerűsítéséért. A szakirodalom korábbi megállapításaival ellentétben, ebben a tekintetben nem maradt el a korszak többi folyóiratától, tehát semmiképpen sem tekinthető „súlyosan korszerűtlennek”, „valóságellenesnek és retrográdnak”, olyan lapnak, mely „összegyűjtötte a hazai művelődés elavult és színvonalatlan törekvéseit”.

Ugyanígy nem fogadható el egyértelműen a szakirodalom megállapítása az olvasók összetételével kapcsolatban sem. Az előfizetők között valóban sok a főrendű, de a polgárok és értelmiségiek, ügyvédek, tanárok, orvosok, katonák, papok, jog- és orvostanhallgatók, nevelők, sőt könyvkereskedők, és kézművesek is olvasták a lapot, katolikusok, reformátusok és evangélikusok egyaránt.

A főrendűek közül érdemes azokat kiemelni, akik sokat tettek a nemzeti irodalom, művelődés és általában a haladás ügyéért. Előfizetett a lapra Andrassy György, Festetics László, Gyulay Lajos, Mednyánszky Alajos, Ráday Gedeon, Széchenyi István, Teleki József és Wesselényi Miklós.

Előfizettek a folyóíratra az iskolák és szerzetesrendek is. Járt a lap Pannonthalmára a bencéseknek, Szombathelyre a Szent Norbert szerzetesrend tagjainak, a cisztercieknek, a keszthelyi premonstreieknek, a sárospataki, a debreceni, a nagyenyedi református kollégiumnak, a soproni Magyar Társaságnak, a szatmári püspöki líceum hallgatóinak. Járatta és olvasta a folyóiratot Kövy Sándor, a neves sárospataki jogtanár, Méhes Sámuel, a kolozsvári matematikaprofesszor, Ertsey Dániel, a debreceni kollégium filozófia professzora éppúgy, mint lapszerkesztők, Görög Demeter, Kultsár István, Pánzél Dániel, Schedius Lajos és Döbrentei Gábor. Az előfizetők között találjuk az írók közül Rummy Károly Györgyöt, Fáy Andrást, Kazinczyt, Kis Jánost, Guzmics Izidort, Pápay Sámuel, Szemere Pált. A sort még folytathatnánk. Kevésbé valószínű, hogy a reformkor ennyi jeles személyisége előfizetett volna egy haladásellenes, korszerűtlen, érdektelen lapra.*

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült. (T 037613)

KATALIN FEHÉR

The "Felső Magyar Országai Minerva" and the culture

Scientists dealing with the history of culture have not paid enough attention to the role of press. In Hungary in the first half of the 19th century books were mainly influenced by the ideas of earlier ages, but newspapers and periodicals followed more modern ideas. The Hungarian press was born in the last decades of the eighteenth century. It covered cultural topics from the beginning.

The Felső Magyar Országai Minerva (Minerva of North Hungary) was founded in Kassa in 1826 by an aristocrat, József Dessewfy. The periodical published poems, short stories and plays, but it published also studies on the different and questions of culture. The editor tried to continuously inform his readers on the latest cultural results of the foreign countries and Hungary too, and he considered it important to write about books on cultural topics.

The author writes about the articles on cultural topics published in the *Felső Magyar Országai Minerva* (1826-1837). She deals with the articles on the new cultural results of foreign (countries Britain, America, Germany etc.), on education of girls, on the battle for the Hungarian teaching language, the place and role of the press in Hungary, and some other interesting cultural themes. Although the fiction published in this periodical was mostly unvaluable, it also published several articles containing modern ideas on scientific and cultural questions. The study gives a comprehensive picture on the cultural articles of the *Felső Magyar Országai Minerva*, which was an important periodical of the age in Hungary.